

تأثیر از دحام در احکام حج و عمره
از مسطرفقه مذاهب اسلامی

عبدالصمد علی آبادی

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست

۱۱ دیباچه
۱۳ مقدمه
۱۷ فصل اول: مفاهیم و کلیات
۱۷ گفتار اول: مفاهیم
۱۷ ۱. ازدحام
۱۸ ۲. حج
۱۸ الف) تعریف حج
۱۸ ب) حکم حج
۱۸ ج) اقسام حج (تمتع، قران، افراد)
۱۹ د) اعمال حج
۲۰ ۳. عمره
۲۰ الف) تعریف عمره
۲۰ ب) انواع عمره
۲۱ ج) اعمال عمره
۲۲ فرق عمره مفرده با عمره تمتع
۲۲ د) شرایط عمره
۲۲ محل بحث
۲۳ ۴. فقه مقارن
۲۴ فوائد فقه مقارن

۵. مذاهب اسلامی..... ۲۵
- الف) امامیه..... ۲۵
- ب) حنفیه..... ۲۶
- ج) مالکیه..... ۲۷
- د) شافعیه..... ۲۸
- ه) حنبلیه..... ۲۹
- گفتار دوم: کلیات..... ۳۰
۱. احکام اولیه و ثانویه..... ۳۰
۲. تبعیت احکام از مصالح و مفاسد..... ۳۲
۳. تأثیر زمان و مکان بر اجتهاد..... ۳۶
۴. واجب رکنی و غیر رکنی در حج..... ۳۷

فصل دوم: تأثیر ازدحام در طواف از منظر فقه مذاهب اسلامی..... ۴۱

- گفتار اول: اثر ازدحام بر محدوده عرضی طواف از دیدگاه امامیه و مالکیه..... ۴۲
۱. محدوده طواف و تأثیر ازدحام بر آن از منظر امامیه..... ۴۲
- الف) محدوده طواف..... ۴۲
- یک - اقوال فقههای امامیه تا قبل از شیخ طوسی..... ۴۳
- دو - زمان شیخ طوسی تا فقیهان معاصر..... ۴۸
- سه - فقیهان معاصر..... ۵۷
- ب) تأثیر ازدحام بر طواف بین کعبه و مقام..... ۶۹
- یک - دیدگاه فقیهان درباره تأثیر ازدحام بر طواف بین کعبه و مقام..... ۶۹
- دو - ادله جواز طواف خارج از مقام هنگام ازدحام..... ۷۰
- ج) حد طواف خارج از مقام..... ۷۳
۲. نظر فقیهان مالکیه در محدوده طواف و تأثیر ازدحام بر آن..... ۷۶
- الف) محدوده طواف..... ۷۶
- ب) تأثیر ازدحام بر محدوده طواف..... ۸۰
- یک - اقوال فقیهان مالکیه..... ۸۰
- دو- دلیل فقیهان مالکیه..... ۸۲
- گفتار دوم: تأثیر ازدحام بر توسعه عرضی مسجدالحرام و حکم آن از دیدگاه فقه مذاهب..... ۸۲
۱. تاریخچه و دلیل توسعه عرضی مسجدالحرام..... ۸۲
۲. حکم توسعه مسجدالحرام از منظر فقیهان مذاهب..... ۸۴

فهرست ۷

- الف) امامیه..... ۸۴
- ب) حنفیه و مالکیه..... ۸۸
- ج) شافعیه..... ۸۹
- د) حنابله..... ۸۹
۳. حکم طواف بیرون از مسجدالحرام..... ۹۰
- الف) مفهوم طواف..... ۹۰
- ب) دیدگاه فقیهان مذاهب..... ۹۱
- ج) ادله فقیهان..... ۹۵
- گفتار سوم: تأثیر ازدحام در توسعه طبقاتی مسجدالحرام و حکم طواف بر روی آنها از منظر فقه مذاهب اسلامی..... ۹۷
۱. حکم طواف در طبقات پایین تر از کعبه و تأثیر ازدحام بر آن..... ۹۸
- الف) حکم طواف در طبقات پایین تر از کعبه..... ۹۸
- ب) تأثیر ازدحام بر طواف از طبقات پایین تر از کعبه..... ۱۰۷
۲. حکم طواف در طبقات بالاتر از کعبه و تأثیر ازدحام بر آن..... ۱۰۷
- الف) حکم طواف در طبقات بالاتر از کعبه..... ۱۰۷
- یک - ادله مجوزین طواف از طبقات بالاتر از کعبه..... ۱۱۰
- دو - ادله مانعین طواف از طبقات بالاتر..... ۱۲۱
- ب) تأثیر ازدحام بر طواف از طبقات بالاتر از کعبه..... ۱۲۲
- گفتار چهارم: نماز طواف و تأثیر ازدحام بر آن از منظر فقه مذاهب اسلامی..... ۱۲۶
۱. حکم نماز طواف..... ۱۲۶
۲. مکان نماز طواف..... ۱۲۶
۳. تأثیر ازدحام بر مکان نماز طواف..... ۱۲۸

فصل سوم: تأثیر ازدحام در مسعی از منظر فقه مذاهب اسلامی..... (۱۳۱)

- گفتار اول: حکم سعی در محدوده عرضی مسعی..... ۱۳۴
۱. سعی در محدوده خارج از حد فاصل دو کوه صفا و مروه..... ۱۳۵
۲. اقوال در اجزای سعی در مقادیر توسعه یافته جدید..... ۱۳۵
- الف) عدم صحت سعی در مسعای جدید..... ۱۳۶
- ب) صحت سعی در مسعای جدید..... ۱۳۸
- ادله، شواهد و قرائن حاکی از اجزای سعی در مقادیر توسعه یافته جدید..... ۱۳۹
- قرینه اول: وسیع تر بودن مسعی در دوران قدیم..... ۱۳۹
- قرینه دوم: بزرگ بودن کوه صفا و مروه..... ۱۴۲

۸ تأثیر ازدحام در احکام حج و عمره از منظر فقه مذاهب اسلامی

- قرینه سوم: شهادت شهود بر عریض بودن دو کوه صفا و مروه..... ۱۴۲
- قرینه چهارم: توجه به ابعاد جغرافیایی دو کوه صفا و مروه..... ۱۴۴
- نتیجه‌گیری..... ۱۴۴
- گفتار دوم: سعی از طبقات فوقانی و تحتانی..... ۱۴۵
۱. حکم سعی از طبقات فوقانی..... ۱۴۵
- الف) ادله جواز سعی از طبقاتی که ارتفاع آنها از کوه صفا و مروه پایین‌تر است..... ۱۴۶
- یک - سنت..... ۱۴۶
- دو- تبعیت فضای سعی از زمین سعی..... ۱۴۸
- سه - قاعده تبعیت احکام از اسما..... ۱۵۱
- چهار - قیاس..... ۱۵۲
- ب) حکم سعی در طبقاتی که از کوه صفا و مروه بلندتر باشند..... ۱۵۴
- قول اول: جواز سعی مطلقاً..... ۱۵۴
- قول دوم: عدم جواز سعی مطلقاً..... ۱۵۷
- قول سوم: جواز سعی حال ضرورت..... ۱۵۹
- قول چهارم: احتیاط..... ۱۶۱
- قول پنجم: توقف در حکم این مسئله..... ۱۶۱
۲. حکم سعی از طبقه زیرین (تحتانی)..... ۱۶۲
- قول اول: جواز سعی..... ۱۶۲
- قول دوم: عدم جواز سعی..... ۱۶۳
- نتیجه‌گیری..... ۱۶۴
- گفتار سوم: تأثیر ازدحام بر حکم تأخیر سعی..... ۱۶۵
۱. حکم تأخیر سعی..... ۱۶۵
۲. تأثیر ازدحام بر تأخیر سعی..... ۱۶۷

فصل چهارم: تأثیر ازدحام بر وقوف از منظر فقه مذاهب اسلامی..... ۱۶۹

- گفتار اول: تأثیر ازدحام بر مکان وقوف در مشعر..... ۱۶۹
۱. حد مشعر..... ۱۶۹
۲. تأثیر ازدحام بر حد مشعر..... ۱۷۰
- گفتار دوم: تأثیر ازدحام بر وقت وقوف در مشعر..... ۱۷۴
۱. وقت وقوف در مشعر..... ۱۷۴
۲. تأثیر ازدحام بر وقت وقوف در مشعر..... ۱۷۸

فصل پنجم: مناسک منا و تأثیر ازدحام بر آن از منظر فقه مذاهب اسلامی ۱۸۳

گفتار اول: رمی جمار و تأثیر ازدحام بر آنها ۱۸۴

۱. حکم رمی جمار و تأثیر ازدحام بر ترک آنها ۱۸۴

الف) حکم رمی جمار ۱۸۴

ادله ۱۸۶

یک - سنت (فعل نبی) ۱۸۶

دو - اتفاق و اجماع فقیهان مذاهب ۱۸۸

ب) ترک رمی جمار از دیدگاه فقه مذاهب ۱۸۸

یک - امامیه ۱۸۸

دلیل: ۱۹۰

ج) زمان انجام رمی ترک شده ۱۹۱

قول اول: انجام رمی بعد از ایام تشریق ۱۹۱

قول دوم: انجام قضا در سال آینده ۱۹۳

قول سوم: احتیاط ۱۹۵

دو - حنفیه ۱۹۵

سه - مالکیه ۱۹۶

چهار - شافعیه ۱۹۸

پنج - حنبلیه ۱۹۹

د) تأثیر ازدحام بر تعطیلی رمی ۲۰۰

۲. وقت رمی جمار و تأثیر ازدحام بر آن ۲۰۳

الف) زمان رمی از دیدگاه فقه مذاهب ۲۰۳

یک - امامیه ۲۰۳

وقت رمی معذورین ۲۰۴

دو - حنفیه ۲۰۸

سه - مالکیه ۲۱۰

چهار - شافعیه ۲۱۱

پنج - حنبلیه ۲۱۴

جمع بندی ۲۱۵

ب) تأثیر ازدحام بر وقت رمی ۲۱۶

۳. حکم ترتیب اعمال منا و تأثیر ازدحام بر آن ۲۱۷

- ۲۱۷..... الف) حکم ترتیب اعمال منا.....
- ۲۱۹..... ب) تأثیر ازدحام بر ترتیب اعمال منا.....
- ۲۲۰..... ۴. مکان رمی و تأثیر ازدحام بر آن.....
- ۲۲۰..... الف) جمره در قدیم و حال و تأثیر ازدحام بر آن.....
- ۲۲۱..... ب) حکم رمی از طبقات فوقانی.....
- ۲۲۳..... گفتار دوم: قربانگاه و تأثیر ازدحام بر آن.....
- ۲۲۳..... مقدمه.....
- ۲۲۵..... ۱. محل ذبح (قربانگاه).....
- ۲۲۵..... الف) قربانگاه از منظر امامیه.....
- ۲۲۹..... ب) قربانگاه از دیدگاه مذاهب دیگر.....
- ۲۲۹..... ۲. تأثیر ازدحام بر محل ذبح (قربانگاه).....
- ۲۲۹..... الف) اقوال فقیهان.....
- ۲۳۰..... ب) ادله فقیهان.....
- ۲۳۲..... گفتار سوم: بیتوته در منا و تأثیر ازدحام بر آن.....
- ۲۳۲..... ۱. حکم بیتوته.....
- ۲۳۲..... الف) امامیه.....
- ۲۳۴..... ب) حنفیه.....
- ۲۳۴..... ج) مالکیه.....
- ۲۳۴..... د) شافعیه.....
- ۲۳۴..... هـ) حنبلیه.....
- ۲۳۵..... ۲. تأثیر ازدحام بر بیتوته در منا.....
- ۲۳۵..... الف) از منظر امامیه.....
- ۲۳۶..... ب) از منظر مذاهب دیگر.....
- ۲۳۹..... نتیجه گیری.....
- ۲۴۳..... فهرست منابع.....

دیباچه

حج یکی از مهم‌ترین و اثرگذارترین واجبات دینی در شریعت مقدس اسلام است. این فریضه بزرگ الهی که هر ساله بر عظمت و شکوه آن افزوده می‌شود، نمادی از وحدت و همدلی مسلمین است. هر ساله جمعیتی میلیونی از سراسر ممالک اسلامی، برای انجام این فریضه عظیم، رهسپار سرزمین نزول وحی می‌شوند. نظر به اینکه انجام مجدد حج به سادگی ممکن نیست، حج‌گزاران تلاش می‌کنند با درک به موقع زمان مناسک حج، از عهده انجام این فریضه بزرگ الهی برآیند.

از اعمال مهم حج، طواف، سعی، وقوف در عرفات و مشعرالحرام و اعمال منا - به‌ویژه رمی جمرات -، است که در اثر ازدحام جمعیت می‌تواند حکمی متفاوت یابد. تبیین حکم هر یک از این اعمال در فرض ازدحام از دیدگاه مذاهب فقهی اسلامی نیازمند بررسی و دقت نظر فراوانی است.

نویسنده محترم این کتاب، جناب حجت‌الاسلام و المسلمین عبدالصمد علی‌آبادی، سعی کرده است با واکاوی ادله و منابع فقهی مذاهب اسلامی، تأثیر ازدحام بر صورت‌های مختلف احکام و مناسک حج را شناسایی و تبیین کند.

گروه فقه و حقوق پژوهشکده حج و زیارت، ضمن تشکر از نویسنده محترم و ارزیاب گرانقدر، جناب حجة الاسلام والمسلمین رضا عندلیبی، با هدف نشر آثار

پژوهشی در حیطه فقه حج به نشر این اثر اقدام کرده است. امید است با تقدیم این اثر به جوامع علمی حوزوی و دانشگاهی گامی در راستای نشر آثار فاخر فقهی برداشته شود و زمینه‌ای برای پژوهش‌های بعدی فراهم گردد. با آرزوی توفیق بیشتر برای نویسنده محترم، از خداوند متعال خواستاریم همه ما را بیش از پیش در راه خدمت به فقه اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام و تعمیق و گسترش آن یاری رساند.

گروه فقه و حقوق

پژوهشکده حج و زیارت

مقدمه

دین مقدس اسلام دین خاتم و احکام آن احکامی ابدی می‌باشد و حلال و حرام آن تا قیامت باقی است؛ با این حال پیشرفت موضوعات و ظهور مسائل نوپدید، کاوش‌های جدید فقهی می‌طلبد. حج در میان تمام مذاهب اسلامی جایگاه رفیعی دارد. با گذر زمان و پیشرفت امکانات حمل و نقل و تکنولوژی، تعداد حاجیان چندین برابر سابق شده است. این حضور چشمگیر با توجه به محدود بودن مکان و زمان انجام حج، موجب شده تا ازدحام شدیدی در ایام حج ایجاد شود و حاصل این ازدحام، مشقت انجام اعمال حج است که گاه با مصدومیت و در برخی موارد با مرگ همراه است.

تحقیق حاضر درصدد است که با بررسی احکام و مناسک حج و عمره، نقش و تأثیر ازدحام را بر احکام حج بررسی کند و با بررسی ادله مذهب امامیه و تبیین حکم الهی، نگاهی به دیگر مذاهب اسلامی داشته باشد.

به عبارت دیگر با نگاه به ادله و روایات مذهب امامیه می‌یابیم که حضرات معصومین علیهم‌السلام در فرض ازدحام، احکام و مناسکی را به اصحاب خود یاد داده‌اند که می‌توان آن را حکم ثانوی مسئله نامید؛ مثلاً در صحیح حلبی^۱ وقتی از امام صادق علیه‌السلام در خصوص محدوده طواف سؤال می‌شود، حضرت با بیان محدوده به این نکته اشاره

می‌کند که «اگر چاره‌ای نداشتی و ازدحام و شلوغی مانع طواف بین کعبه و مقام بود، خارج از محدوده هم می‌توان طواف کرد»، یا وقتی از ایشان در خصوص حکم وقوف در عرفات با وجود ازدحام و شلوغی یا بیتوته در خارج منا در اثر ازدحام سؤال می‌شود، ایشان وقوف در سمت چپ کوهی که خارج عرفات است یا بیتوته در وادی مُحَسَّر - که خارج منا است - را به عنوان حکم ثانوی مسئله تجویز می‌کند.^۱

از طرف دیگر، تجمع و ازدحام مسلمانان در ایام حج و محدودیت فضای اماکن حج باعث شد تا متولیان امر در صدد توسعه آنها برآیند. این تلاش به توسعه مسجدالحرام و ساخت طبقات فوقانی برای تسهیل طواف، توسعه عرضی و ارتفاعی مسعی برای تسهیل سعی، ساخت قربانگاه‌های جدید در بیرون از سرزمین منا و ساخت جمرات جدید و توسعه ارتفاعی و عرضی آن منتهی شده است. ضروری است حکم ثانوی این امور مستحدث بر پایه نقش و تأثیر ازدحام جمعیت تبیین شود.

هر چند پاسخ این پرسش‌ها در مناسک حج و رساله‌های عملیه به شکل فتوا و مجمل آمده است، ولی جای پاسخ تفصیلی با توجه به مبانی، مدارک و اقوال، به ویژه با نگاهی مقارن به دیگر مذاهب اسلامی برای پژوهشگران فرهیخته خالی است.

پیشینه تحقیق

فقیهان از زمان مرحوم کلینی تاکنون در خلال بررسی مسائل و مناسک حج به مسئله ازدحام و تأثیر آن در مناسک حج اشاره کرده‌اند؛ برخی تنها فتوای خود را بیان کرده‌اند و برخی دیگر اجمالاً روایات مسئله را ذکر کرده‌اند و گروهی دیگر به تفصیل، به استنباط و تبیین آن پرداخته‌اند.

با تتبعی که صورت گرفت مشخص شد کتاب مستقل و مبسوطی در این زمینه نزد امامیه وجود ندارد، تا جایی که به جهت نیازهای روز، گروه فقه و حقوق پژوهشکده

حج و زیارت از این موضوع حمایت معنوی کرد. البته اخیراً کتاب و مجموعه مقالاتی در دیگر مذاهب به رشته تحریر در آمده است؛ همچون الزحام و اثره فی احکام النسک (الحج و العمرة) و اعمال ندوة مشکلة الزحام فی الحج و حلولها الشرعية، در دو مجلد (مجموعه مقالات).

شایسته است تا پس از بررسی ادله مذهب جعفری در خصوص اثر ازدحام در احکام مناسک حج، احتمالات گوناگون آن مطرح و آرای فقیهان جمع‌بندی شود تا با نگاهی مقارن و تفصیلی، دیدگاه‌های مذاهب فقهی به صورت مستقل و منسجم در قالب یک رساله علمی ارائه شود و راه را برای فرزندان حوزوی جهت آشنایی با ابعاد مختلف مسئله و دیدگاه سایر مذاهب هموار کند.

روش تحقیق

پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی در صدد توصیف و تحلیل مسئله تأثیر ازدحام در احکام حج و عمره از دیدگاه فقه مذاهب اسلامی است. روش گردآوری اطلاعات در این تحقیق به صورت کتابخانه‌ای است، که از نرم‌افزار، اینترنت، آرشیو کتب چاپی، مقالات و منابع عربی استفاده شده است.

